

*Világ, világom**Egy kéziratot könyv fejezeteiből*

IV.

desanyám, Veres Mária, Veres Mihály és Sári Eszter életben maradt legkisebb gyermekeként 1911. augusztus 31-én született Debrecenben. Négy élő testvére volt már ekkor, de – tudtommal – ugyanennyit ki is vittek időközben a közeli Várad utcai temetőbe. (Ahogy ezt ide leírtam, elfogott a bizonytalanság: ugyanennyit-e vagy kevesebbet? Az egészen biztos, hogy összesen ötöt kellett eltemetniük a tízből, ám hogy közülük hányan születtek előtte s hányan utána, bizony már meg nem mondanám. Kérdezősködni sem igen van már kitől, így hát tudomásul kell vennem: leheletörpke életük kevés nyomot hagyott a világban. Az is e pillanatok alatt tudatosult bennem, hogy nagymamám nem az általam fentebb kiszámolt ideig volt várandós állapotban, hisz a három ikerszülés ugyanannyiszor kilenc hónapot levon a kilencvenkilencből. Ezek a részletek persze, mit sem változtatnak a lényegen: az ő körülményeik között 50 százalékos veszteséggel működött a népesség újratermelődése, az ember-szaporulat fele elhullott időnap előtt. Mindenből kevesebb jutott a szegény embernek, mint másnak, csupán a gyermekáldás tekintetében volt iránta pazarló a sors, adván neki ezáltal örömet, gondot s fekete bánatot egyaránt bőszéggel.) Folytatván a szabályosnak tetsző váltakozást, külsejét tekintve Anyám inkább az apai vonal folytatója volt. Gesztenyebarna haja, szürkészöld szeme legalábbis erre engednek következtetni. (Ám lehetséges, hogy részemről a szabályosságot illetően mindez csak belemagyarázás. Hisz nem tudhattam s már meg sem tudhatom soha, hogy a korán elhalt kisdedek milyenek voltak vagy milyenek lehettek volna. Továbbá: két idősebb nővére kevésbé hasonlított egymásra, ő azonban valamelyest mindkettőjükre emlékeztetett. Egyszóval: mint annyi mindenben, itt is céltalan s egyben fölösleges erőltetni az egymástól élesen elütő kategóriákban való gondolkodást – a valóság mind változatokban, mind pedig átmenetekben sokkalta gazdagabb annál, mintsem hogy fittyet ne hányjon az ilyesmire.) Élete színterét születésétől fogva s még jó ideig Debrecen és a város közeli környéke jelentette: a Monostorpályi úton, Alsó-Józsan s az erdős pusztákkal itt-ott érintkező tanyavilágban telt el korán végeszakadt gyermekora. Ez a színtér később áthelyeződött a város belterületére, s hosszú-hosszú ideig ott állandósult. Nagyobb utazásokban egészen felnőtt koráig nem volt része. (Új élmények iránt mindazonáltal késő öregségéig nyitott maradt, s 87 évesen az első szóra örömet vállalta azt is, hogy egész addigi élete színhelyét végleg odahagyva elköltözzön Tiszakécskére. Ebben persze a legfőbb – mondhatni egyetlen – vonzerőt a mi közelségünk jelentette számára, ám az addigitól némely dologban elütő, egyben-másban viszont a még korábbira, a hajdani-ra emlékeztető környezet újdonsága is fellelkesítette.)

De hátráljunk vissza most az időben.

Édesszülei elhunytá után a legidősebbik nővér vette gondjaiba elárvult kishúgát. Két apró gyerekük volt már akkor keresztanyáméknak, s azok mellé elkelt némi segítség, ám az, hogy a gyér cipépszegédi jövedelemből eggyel több szájat kellett etetni, minden jóakarattal mellett is gondot okozott a családnak. (A taníttatás költségei addigra már elhárultak: még mielőtt a második elemi osztályt befejezhette volna. Anyám – mondjuk úgy családi okokból – végképp kimaradt az iskolából.)

Most hát kereset után kellett néznie. A húszas évek első felében még nem érezte hatását az évtized végére kialakuló gazdasági válság, s egy akkora városban, mint Debrecen, volt kereslet a munkaerő iránt, gyermekek alkalmazását nem tiltotta a törvény, mivel pedig a bérezésük jóval alacsonyabb szinten mozgott, a munkaadók sem húzódoztak tőle, hogy könnyebb s egyszerűbb munkára kislányokat-kisfiúkat vegyenek fel. Anyám hamarosan a gyári munkások sorába lépett. „Tudod, kisfiam, én soha semmit nem kaptam ingyen, megfizettem vagy megdolgoztam érte, vagy másképpen viszonztam, de adós nem maradtam. Tizenkét éves koromtól fogva magam kerestem a kenyeremet. Jószívvel voltak irántam keresztanyádék, de nem élősködhettem a nyakukon, volt nekik épp elég gondjuk, négyen éltek abból a kevésből, amit keresztapád nagynehezen összekapácsolt. Szerencsére sikerült elhelyezkednem a kefégyárban, ma úgy mondanák: segédmunkásnak. Sokféle kefét gyártottak ottan, súrolókefétől a cipő- meg ruhakefén át a körömkeféig, de szinte mindent gépekkel csináltak. Egyik gépen keményfából kiszabták, a másikon formára körülfürészelték, a harmadikon simára csiszolták, a negyediken belefúrták a lyukakat, és így tovább. Na, ezeket a kefefákat kellett nekem szabályos stószokba rakni, ahogy dobálták lefele őket a gépről. Nem volt nehéz csinálni, akkor még hajlogatni is jól bírtam, csak a munkanap volt hosszú, reggeltől késő délutánig tartott egy kis ebédszünettel, amikor én is megettem a zsíros vagy lekváros kenyeremet. Velem ugyan jól jártak. Gyerek létemre sem igen lazáltam, mert megtanultam kedvesanyám keze alatt, hogy rendesen, becsületesen kell dolgozni. Meg is voltak velem elégedve. Kevesebb volt ugyan az órabérem, mint a felnőtteké, de még így is majdnem annyit kerestem, mint a mezei napszámosok.”

Talán másfél-két esztendeig dolgozott gyári munkásként, mígnem gyökeres változás – de akár úgy is mondhatjuk: fordulat – következett be a kis Veres Mariska életében: elszegődött egy tanító családjához. Varga Miklós tanító úr s a felesége, született Torma Erzsébet házasságuk első éveit éltek együtt, amikor odafogadták kisfiúkat, a hároméves forma Micuka mellé, ahogyan manapság mondanák: bébiszitternek. A húszas évek derekán s még jó sokáig azonban inkább csak szárazdadának vagy pesztonkának nevezték. Nem mondhatni, hogy nagy jómódban éltek volna a tanító úrék. Eleinte – saját lakásuk nem lévén – egy szoba-konyhát béreltek az Ispotály téren, a város déli-délkeleti csücskében. (E városrész korábbi arcvonásai aztán a Nagyállomás közelsége miatti bombatámadások meg a hajdani építkezések s egyéb átalakulások folytán végképp letörlődtek, lassacskán azok is eltűnnek az élők sorából, akik úgy-ahogy még emlékeznek rá, milyen is volt hajdanán. Ez persze ugyanígy igaz a régi Debrecen odaveszett egyéb részleteire is.) Életük akkor fordult jobbra, amikor Varga Miklóstra bízta a Cegléd utcai elemi

iskolát, s családotul az ugyanottani szolgálati lakásba költözökhett. Túlmagas fizetést nem kapott akkoriban sem egy tanító, még ha egy egész iskolát vezetett sem, így jövedelempótlás végett kosztos diákokat fogadtak magukhoz: vidéki, falusi kisgimnazistákat, akiknek vagy nem jutott hely az öreg Kollégium falai közt, vagy pedig szüleik egyszerűen szerették volna megkímélni őket az Alma Mater egyben-másban keményebb, ridegebb, katonásabb reguláitól. Természetesen Vargáék is szigorú rendet tartottak – délután szilencium, szorgos tanulás, lecke kikérdezése, ellenőrzése, indokolatlan kimaradozások tilalma s megelőzése stb. –, a légkör azonban ezzel együtt megmaradt családiasnak. Idővel sikerült – vásárlás vagy öröklés révén, már nem is tudom – saját tulajdonú házhoz jutniuk. Az Ajtó utca (később, az ötvenes évektől Sallai Imre utca, ma ismét Ajtó utca: itt állt valaha a várost kerítő palánkfal egyik ajtaja), szóval az Ajtó utca 4. szám alatti porta olyan volt, mint a múlt századelő debreceni polgárházainak legtöbbje: magas, zárt – mondhatni: zárkózott – kapubejáró, utcára néző ablakok, a magasföldszintes lakásban előszoba, konyha, fürdőszoba, kamra – *spájz* –, ebédlő s hálószobák, az udvaron balfelől a tőszomszéd házfala, jobbfelől az utcafronti épületszárnyhoz csatlakozó melléképület, alatta pince (ez utóbbinak az én életemben is lesz még némi szerepe), a telek hátsó traktusában pedig, mintegy az udvar folytatásaként, egy kis veteményes kert néhány gyümölcsfával, ribizskebokkal. Hogy hány fa is volt abban a kiskertben s miféleké, a jó ég tudja, ám az egészen biztos, hogy legalább egy besztercei szilvafának kellett lennie köztük: egy alkalommal Anyám meg én ellátogattunk Vargáékhoz, s mielőtt a látogatás végeztével búcsút vettünk volna, Vargáné tekintetes asszony így szólt Anyámhoz: „Várj csak egy kicsit, Marcsám, vigyetez haza egy pár szem szilvát!” – azzal szapora kézzel rakni kezdte Anyám karos kosarába a szép hamvas kék szilvaszemeket, kis híján félig lett a kosár. Ötéves létemre én már jól tudtam, hogy egy pár=kettő, ezért módfelett elcsodálkoztam rajta, hogy ennyire elvétí a számlálást. Figyelmeztetni azonban nem akartam súlyos tévedésére: attól tartottam, hogy megbántódik okvetetlenkedésem. Különben is: ha neki egy pár ennyiből áll, én minek tiltakozzam? A harmincas évek elejétől fogva – tudtommal – ott lakott az Ajtó utcai házban a Varga család, vagyis: a tanító úr, a felesége, Micu, a fiuk, Torma nagymama, valamint Magda – azaz Macu –, a cselédjük, egy eléggé élemedett korú s kissé együgyű öreglány. Gyakorta találkoztam náluk Piroska nénivel, Vargáné pártában maradt, idős nővérével, ám abban már korántsem vagyok biztos, hogy ott is lakott vajon, vagy csupán látogatóban időzött a családnál. Nyílt, barátságos teremtés volt Piroska, érzelmi fellángolásokra hajlamos. Négy polgárijával a városháza valamely hivatalában dolgozott adminisztrátorként, s már réges-rég magával vitte titkát a sírba, hogy miért is maradt pár nélkül. A Torma testvérek egyébként négyen voltak (én legalábbis ennyiről tudtam): a két lány két fivért fogott még közre, húguktól s nővérüktől eltérően mindketten felsőfokú végzettségűek voltak, s tisztviselői rangban tevékenykedtek. Egyikük – keresztneve most nem jut eszembe – nagycsontú, magas-termetű, hallgatag férfi volt, gyermekei ugyanezt a testalkatot örökölték tőle, nálam egy-két esztendővel fiatalabb fiából orvos lett, lányából középiskolai tanár.

A másik Torma fivér, névszerint Kálmán, húsosabb, derűsebb s beszédesebb volt testvérénél. Negyvenöt előtt az árvaszéknél (ma talán gyámhivatalnak mondhatnánk) töltött be valamilyen funkciót. A háború után a szociáldemokrata párt tagjaként vett részt a város közéletében, idejekorán megérezhette azonban a szélirány várható változását, mert hamarosan, még a két párt úgynevezett egyesülése – magyarul: a szociáldemokraták felszámolása – előtt sietve átigazolt a kommunista pártba. Kötve hiszem, hogy az eszmé(k)be vetett szilárd meggyőződés vezérelte volna akár az első, akár a második lépését. (Az utóbbival kapcsolatban a *Debrecen* című újság a következő bökversikével kommentálta a kedélyes modorú T. K. hirtelen pálfordulását: „Szocdeméknél lóg az orr ma: / Kommunista lett a Torma.”) Élete, pályája, további sorsa – akárcsak sokaké: a többségé – ködbe vész előlem. A családfő, Varga Miklós tanító úr köpcös termetű, kerek orcájú, gömbölyded alkatú ember volt. Enyhén őszülő halántéka tiszteletet, derűs tekintete bizalmat ébresztett iránta. A gyermekeket szerette, de másokra is belülről fakadó jóindulattal tekintett. Szeretett ezenfelül jókat enni, mókázni, kis kópéságokon nagyokat nevetni. Mindezen örömeiből nem túl sokáig jutott ki neki: alig túl az ötvenen elvitte az emésztőrendszerét váratlanul megtámadó súlyos betegség. Egyetlen fia, Micu az apai alkatot örökölte: kicsi korától fogva az akkoriban inkább még ritkaságszámba menő kövér gyerekek közé tartozott, felnőtt fiatalemberként is tartotta, később pedig gyarapította a súlyát. Szülei gondosan nevelték s tanították, meg is szerezte idejében a jogi doktorátust. Aktív évei során – tudtommal – vállalati jogászként tevékenykedett egészen nyugdíjazásáig. Életkora szerint talán még élhetne, ennek azonban vajmi kevés a valószínűsége.

Mindezt Vargáékról – még ha vázlatosan is – azért tartottam fontosnak elmondani, hogy némiképp körvonalazódjék: a szegénység gyökerű, létküzdelmekkel teli tanyasi, falusi, városszéli környezetből úgyszólván egyik napról a másikra milyen közegbe került az én Anyám. Egyelőre megváltoztathatatlanak tetsző társadalmi státusát tekintve – minek is szépítenénk a tényeken –, cselédsorba jutott ugyan, ám mivel csupán a szolgálataira, a munkaerejére tartottak számot, de ezzel együtt emberszámba vették, sőt jövődő sorsa felől is gondolkodtak, árva voltában sem érezte magát közöttük számkivetettnek. A diákgyerekekkel való napi rendszeres találkozás, a könyvek elérhető közelsége pedig életre szólóan megalapozta az új ismeretek iránti fogékonyságát, nyitottságát. „Nem volt nekem rossz dolgom Vargáéknál, kisfiam. Eleinte, mint afféle kis pesztrára, a kis Micukát bízták rám, őt kellett gondozgatnom, gardíroznom meg főleg ügyelnem rá, hogy valami baja ne essen, vagy bajt ne csináljon. Később meg amikor iskolába került, még a leckét is ki-kikérdezgettem tőle. Közben persze segítettem Vargánénak a házimunkában, eljártam vele a piacra meg a boltokba bevásárolni, keze alá dolgoztam, amikor főzött, mondhatom, elég sokat tanultam tőle főzni is, sütni is. Az meg természetes volt, hogy a takarításból már elejitől fogva kivettem a részemet, sepregettem, felmostam, mosogattam. Nem volt ez nekem szokatlan, kisfiam, odahaza is segíteni kellett, kedvesanyánk minden gyereknek kiosztotta a tennivalót, keresztanyáéknál is sokszor pesztrálgattam a kis Lalit meg Rozikát. A portörülgetést a szobákban

meg az ebédlőben csak később bízta rám Vargáné, nehogy eltörjön valami a kezem alatt. Aztán ahogy telt-múlt az idő, s én is növegettem, erősödtem, ügyesedtem, évről évre többet mert rám bízni. Tizennyolc-húsz évesen már magam csináltam végig a nagymosást. Csak úgy a teknőben. Hol volt akkor még a mosógép! Különben mái napig jobb szeretem apródonként kimosni a holmijaimat, mint összegyűjteni. De ezt csak úgy mondom. Később meg a napi bevásárlást is rám hagyta, a hétvégeket kivéve: olyankor együtt jártuk végig a piacot a Rákóczi utca közepétől a Csapó utca elejéig. Ebben is sokat tanultam tőle, miféle portékát érdemes megvenni, melyikkel jobb vigyázni, meg hogyan kell lealkudni az árát. Persze, csak a piacon, a boltokban akkor sem igen lehetett. Szeptembertől június közepéig, amíg a kosztos diákok ott laktak náluk, néha én ügyeltem rájuk, hogy tanuljanak, egyszer-egyszer még a leckéjüket is felmondattam velük. Sose felejttem el, egyszer az egyik diák, olyan nagyobbacska fiú, zokon vette, hogy én nyaggatom a leckével, egyenesen fel volt háborodva rajta. »Mit akar itt ez a cseléd! – azt mondja. – Mi köze hozzá, hogy én hogy tanulok!« Fülibe jutott ez a tanító úrnak, na, előkapta a gyereket, jól leteremtette. Nem kiabálva persze, az nem volt szokása, de azért úgy, hogy értsen belőle: »Vedd tudomásul, fiam, hogy Marcsa neked nem cseléd. Én kértem meg arra a szívességre, hogy kérdezze ki tőled a leckét – azt mondja –, ezért inkább köszönettel tartozol neki. Megértted, fiam? Most pedig kérj tőle bocsánatot.« Húzódózott a fiú, de Varga Miklós nem engedett: »Ha nem tetszik – azt mondja –, mehatsz haza a faludba, majd írok egy baráti levelet apádnak.« Úgy hogy a gyerek csak kinyögte nagynehezen, hogy bocsánat, ne haragudjon. Igen, így: magázva. Akkoriban még nem volt divat ez a nagy tegeződés, meg kellett adni a tiszteletet egymásnak. Jobb helyeken még az is előfordult, hogy férj-feleség magázta egymást. Vargáné is többnyire magázta az urát, főleg mások előtt. Még most is előttem van egy jelenet ezzel kapcsolatban, de amúgy is jellemző volt a természetére egyiknek is meg a másiknak is. Iskolás volt már akkor a kis Micuka, s valami rossz fát tett a tűzre. Nem először történt ilyesmi, s Vargáné nagyon megharagudott rá, amúgy is hamar elszakadt nála a cérna, néha a legváratlanabb pillanatban. »Én már nem bírok ezzel a gyerekekkel! – fakadt ki az urához fordulva. – Vigye, Miklós, büntesse meg, de most azonnal! Vigye, ne is lássam!« – »Jól van, Erzsikém – mondja erre a tanító úr –, mindjárt elintézem, csak nyugodjál meg, ne izgasd fel magadat. Na gyere ide, te bűdös kölyök! Majd adok én neked!« – azzal bevonult vele a szobába. Hamarosan hallani lehetett, hogy csitt-csatt meg jaj-jaj! Vargáné egy idő múlva kiment valahová, hogy ne kelljen hallania, engem viszont furdalt a kíváncsiság, hogy vajon mi történik odabe, s mintha csak valamit keresnék, benyitottam hozzájuk. Hát a tanító úr ott ül a dívány szélén és pálcával veri maga mellett a díványt, nesze! – azt mondja –, nesze! – Micu meg az apja térdin hasal vigyorogva, s a pálca csattogására nagyokat jajgat. Kitört belőlem a kacagás, de a tanító úr a szája elé kapta a mutatóujját, hogy hallgassak, aztán meg jó hangosan, hogy odaki is meghallják, azt mondta Micunak: »Most pedig, bűdös kölyök, eridj leckét csinálni! Ha kész, majd nálam jelentkezz!« Azzal rám hunyorított, és el volt rendezve a dolog. Rit-

kaságszámba ment, hogy komolyan megharagudott a tanító úr, az igazat megvallva én nem is emlékszem ilyesmire. Béketűrő természete volt, senkit sem szeretett megbántani. A felesége az elég hamar kijött a sodrából, főleg ha olyan volt a hangulata, s néha csúnyán odamondogatott annak, aki épp kéznél volt. Legtöbbször én voltam kéznél, így hát megesett, hogy rajtam töltötte ki a mérgét meg a rossz hangulatát, ha adtam rá okot, ha nem. De utána, mikor már lehiggadt, mindig megbánta, hogy rám kiabált, jött oda hozzám kedveskedve, megpuszilgatott, körülcirógatott: »Na, ne haragudjál, Marcsám, tudod, hogy szeretlek, nem akartalak én megbántani téged, csak néha olyan ideges vagyok!« Egyszer már össze is pakoltam, hogy elég volt, otthagynom őket, de akkor is ki tudott engesztelni. Persze a kisfiút is sajnáltam volna otthagyni. De a tanító úr kioktatott: »Az a legjobb, Marcsám, ha szó nélkül végighallgatod. Én is úgy szoktam.« Attól fogva nem nyelveltem neki vissza, mint eleinte, kivártam, míg elmúlik a mérge, és aztán jött az engesztelés. Meg az ajándék. Mert sokszor kaptam tőle csak úgy egy-egy ruhadarabot, a legtöbbjét nem is hordta, vagy épp hogy alig, csak ráunt, vagy azzal akart kedveskedni. Teljes ellátást kaptam tőlük, azt ettem, amit ők, költenem nem sok mindenre kellett, a béremet közös megegyezéssel berakosgatta hát a takarékbába. Elég szép összeg gyűlt össze az évek során, még kamatozott is valamennyit, így nem üres kézzel meg egy szál ruhában kerültem össze apáddal, kisfiam. Szóval a maga módján mindegyikük jó ember volt, jóérzéssel gondolok vissza rájuk mindig.”

Ha jól emlékszem – ami persze korántsem biztos –, Anyám mintegy tíz éven át szolgált Varga Miklósnál. Közben kamaszlányból felnőtt nővé cseperedett, új ismeretekre s tapasztalatokra tett szert, s bár nyolcévesen félbeszakadt iskolai tanulmányait sem ez idő alatt, sem pedig a későbbiek során nem folytatta, fogékonysága s jó megfigyelőképesége révén sokféle tudásban gyarapodott: oly mértékben mindenestre, hogy a környező világ időről időre változó mikrokozmoszában – s olykor igencsak mostoha, szűkös körülmények között – otthonos hajlékot, lakható kis világot tudott létrehozni a maga és övéi számára. Szeretett is, tudott is dolgozni. Ehhez kiváló alapul szolgáltak rendkívül jó fizikai adottságai. (Ámbár ne feledjük: a kedvvel s rendszeresen végzett munka a fizikai adottságokra is igen jótékonyan hat.) Átlagon felüli munkabírásával még idős korában is nemegyszer ámulatba ejtett bennünket. Közel a nyolcvanadikhoz például még nem lehetett megelőzni a kapálásban, s közben még szóval is tartotta a nyomában lihegőket. Pedig nem volt robusztus alkatú: termete a maga idejében átlagosnak számított (ma már – velem együtt – a kisművészek közé volna sorolható), végtagjai inkább rövidek, keze kifejezetten kicsi, csontjai viszont szilárdak, erősek (néhány nagy esést még öregen is megúszott törés nélkül), izomzata jól fejlett, arányos. Régi, még leánykori fényképeiről egy ovális arcú, csinos, inkább sportos, mintsem „modell” küllemű, egészséges fiatal nő mosolyog derűsen a szemlélőre. Haja gesztenyebarna volt, későn őszülő, szeme – míg csak az életkor előrehaladtával fakulni nem kezdett – zöldesszürke. Miután magam is rég túljutottam már a gyermek- és kamaszkor kialakulatlanságain, bizton állíthatom, hogy külső adottság – testalkat, arányok, haj- és szemszín, arcvonások – tekinteté-

ben Tőle: Anyámtól örököltem többet. (Valószínű, hogy belsőleg is, ám ez utóbbiban az is közrejátszhatott, hogy Vele többet voltam kettesben együtt, s mint tudjuk, a hajlamok, a viselkedés- és magatartásformák kialakulásában nemcsak az örökletes tényezőknek, hanem a jelenvaló példa követésének is komoly szerepe van.) Ám egyelőre hadd tegyem még félre magamat. Ott tartottunk, hogy Anyám, Veres Mária lassacskán eladósorba kerül. Hajlékot, megélhetést egyelőre a Vargáéknál betöltött szolgálat biztosít számára. Nagyratörő álmai nincsenek – hogy is lehetnének! (De még ha lennének is, nem vallja be senkinek, tán még magának sem.) Vágyai, céljai megegyeznek sok millió hozzá hasonló fiatal nőével, sorstársaival: pár-ra találni, férjhez menni, otthont teremteni, gyermeket világra hozni s felnevelni. Aligha bölcsekedik túl sokat rajta, hogy ezek a roppant egyszerűen megfogalmazható törekvések az élet fenntartói és újraplántálói a Földön. Figyelme s akarata arra irányul, hogy jövőendő önálló élete s a családalapítás feltételeit ereje s lehetőségei szerint valahogy előteremtse. Mindez a húszas-harmincas évek Magyarországon nem volt épp csekélység egy árva cselédlány számára. Ő azonban két keze szorgos munkájával, előrelátó takarékossgal s kenyéradóinak olykori, jóindulatú segítségével sikeresen megoldotta ezt a maga elé kitűzött feladatot. Természetesen a háztartás kisebb-nagyobb teendőibe is szépen beletanult az évek során a napi főzéstől-bevásárlástól a heti nagymosáson-nagytakarításon át a különleges szakképzettséget nem igénylő házi és házkörüli javításokig, könnyebb megbetegedések-sérülések házi-
lagos kezeléséig s nem utolsósorban a mindenkor véknyan csordogáló pénzjövedelem józan beosztásáig.

„Tudod, kisfiam, én mindenért megdolgoztam, amit ebben az életben elértem. De még a napi betevő falatért is, kisgyerekkoromtól fogva. Sose felejttem el, nagyapád halála után kint laktunk Józsan jó egy évig. Nagyon szegények voltunk, gond volt még az is, hogy mit együnk – nem azért persze, mert olyan sokféléből lehetett volna válogatni –, kijártunk hát aratás után a földekre, a mások földjére tallózni, összeszededgettük az itt-ott elhagyott, elhullajtott búzakalászokat, odahaza meg kimorzsoltattuk, egy-két kiló búza is kisikeredett belőle. Azt meg lehetett darálni, persze csak olyan durvára, aztán egy lábosban szárazon megpirítva kását főztünk belőle. De még ehhez is mennyit kellett talpalni mezítláb a szúrós tarlón! Télen meg az erdőt bóklásztuk Pista bátyáddal száraz ágakért-gallyakért, hogy legyen egy kis tűzrealónk. Egy-egy ócska kötelet vittünk magunkkal, Pista az egyiknek, a hosszabbiknak a végire egy követ, egy olyan öklömnnyi forma törött tégladarabot kötött, s ha valamelyik fán száraz ágat látott, csak felhajintotta rá ügyesen, hogy rátekeredjen, s hirtelen lerántotta vele. Tízévesen akkora csomó száraz gallyakat cipeltem haza a hátamon, majd beleszakadtam. Pista persze még nálam is nagyobbakat. Mégsem a cipekedés fájt, hanem az, hogy egyszer Harstein Nándor – tudod, övé volt az uradalom meg még az erdő része is – meglátott bennünket, lóháton utánunk jött, és azonmód lerakatta velünk az egészset. Hiába bizonygattuk előtte, hogy csak a szárazat törtük – különben amelyik még nem száraz, le sem törik a fáról –, hiába rimáinkodtunk neki, hogy engedje elvinni, aznap üres kézzel kellett hazamennünk. Nagyon megharagudtam rá akkor, hogy

ilyen irgalmatlan volt hozzánk. Aztán a gyárban is csak dolgozni kellett ugyanannyi órát, mint a felnőttek, de kevesebb keresetért. Később meg Vargáéknál is. De azért náluk jobb volt, mert nem egész nap egyfolytában tartotta a munka, eleinte meg abból állt a napi dolgom nagy része, hogy a kis Micura kellett vigyáznom, őt gondozgattam. A házimunka egyrészt besegítés volt – na jó, mondjuk a felmosást, súrolást, mosogatást, ilyesmit kezdettől is magam csináltam –, de például a főzésben-sütésben, főleg az elején, inkább csak a keze alá dolgoztam Vargánénak. Szerette, hogy ott sürgök-forgok körülötte. Nem voltam már olyan ügyetlenke, amíg élt, kedvesanyám is sokszor maga mellé fogott a konyhában: pucold meg a krumplit, karikázd fel a hagymát, rakjál a tűzre, kislyányom, kavargassad ezt a rántást, le ne égjen, amíg kiszaladok – szóval a kezemnek nem volt már szokatlan az ilyesmi, meg örültem is neki, ha rám merete bízni. Vargánétól meg sok újat is lehetett tanulni, másféle ételeket, mint amiket addig ismertem, szépen elmondta sorban, kioktatott, mit hogyan kell, miből mennyi kell, én meg elég hamar megjegyeztem, amit mondott, meg volt hát velem elégedve. Nekem, fiam, már akkor az volt a természetem, hogy a munkát, bármi legyen is az, ha már meg kell csinálni, se halogatni nem szerettem, se pedig csak azért, hogy na, legyünk túl rajta, feliből-harmadából összecsapni. Én egyszerűen nem éreztem volna jól magamat, ha így teszek. Így aztán hogy megbecsültem magam, mások is megbecsültek. Míg náluk laktam, kosztra-szállásra nem volt gondom, Vargánéval még kezdet kezdetén megállapodtunk, hogy a bérem nagyobb részét beteszegeti a takarékbba, a többit arra költöm, amire akarom. Pár év múlva aztán, amikor már kiismert, hogy nem vagyok pazarló, rám bízta az egészset. Attól fogva én rakosgattam be a pénzemet, s a maradékra is vigyáztam, hogy lehetőleg ne folyjon ki a kezem közül. Na nem arról van szó, hogy néha el ne mentem volna moziba, vagy nagyritkán valami ruhafélét ne vettem volna magamnak – bár ilyesmit kapogattam Vargánétól is, főleg ha ki akart engesztelni –, vagy például ha meglátogattam keresztanyádékát a Kerekes telepen vagy Erzsi nénéméket Józsán, mindig vittem valami apróságot, ha mást nem, hát pár szem cukrot a gyerekeknek, de arra nagyon vigyáztam folyton, hogy a következő fizetésig pénz nélkül ne maradjak, mert kölcsönkérni senkitől sem akartam. Ha valamire nagyon rákíváncsoztam, de nem volt rá pénzem, inkább lebeszéltem magamat róla, annyira irtóztam a nincstelenségtől is, meg az adósságtól is. Aztán ahogy telt-múlt az idő, arra is gondolnom kellett, amikor már a magam családjával élek, lassacskán, apródonkint beszereztem hát a legfontosabb dolgokat: bútort, edényeket, ágyneműt, ilyesmit. Még nem értem el a nagykorúságot (akkoriban ez 24 év volt – B. F.), de nekem már megvolt minden holmim, amivel egy kis otthont be lehet rendezni s el lehet kezdeni egy új életet, ráadásul még egy kis megtakarított pénzem is ott kamatozott a bankban. Nem sok persze, pár száz pengő, de akkoriban, amikor erős férfiak 60 filléres napszámért dolgoztak látástól vakulásig, ez az összeg is sokat jelentett egy magamfajta lánynak: egy kicsivel többet mondhattam magaménak a rajtam levőnél.”

(Anyám hozományának hajdani darabjaiból négy szék megvan még ma is. A hozzájuk tartozó fenyőfa szekrénnel és asztallal együtt eredetileg halvány ko-

rallszínűre voltak festve. Ez a festés az idők során igencsak megfakult, lekopott, ezért aztán Anyám vagy negyven éve átmázolta őket kávébarnára, s ugyanakkor Apám vagy valamelyik anyai unokatestvérem közreműködésével néhány centiméterrel a lábaikat is megkurtította. Azóta a barna festékréteg is erősen lekopott, sok helyütt kilátszik alóla a sárgára fakult eredeti, sőt itt-ott még a csupasz fafelület is. Ha időm lesz, egyszer rászánom magam, lehozom a padlásról, s rendbehozom mind a négyet: kromofággal lemaratom róluk az agyonhámlott festéket, aztán végigcsiszolgom, s vagy beeresztem méhviasszal az egészet, vagy ha szükséges, előtte még valamilyen színre bepácolom. Bükkfából készült gyári termék mindegyik – valószínűleg a debreceni Hajlítottbútor Gyár, más néven a székgyár produktuma –, s ha háborúval, bombázással, hurcolkodásokkal tetézett több mint hét évtizedet ilyen jól kibírtak, hát használatba kell venni őket, hisz azért vannak ezen a világon. Az én személyes világomban pedig még azért is, hogy Anyám jelenvalóságára emlékeztessenek.)

De hátráljunk vissza vagy hetvenegynéhány esztendőnyire.

„Apád előtt nekem udvarlóm nemigen volt. Azaz még amikor a Cegléd utcán laktam Vargáékkal, az iskola szomszédságában volt egy kovácsműhely, abban dolgozott többek közt egy segéd, hát annak megtetszettem. Délutánonként, tanulás végeztével meg volt engedve a kosztos diákoknak, hogy egy-két órát kint játszhatnak az udvaron. Akkoriban még nem volt olyan nagy divat a foci, na jó, hát azért labdázgattak is néha, de inkább bigéztek. Mi legalábbis bigéztünk. Azért mondom, hogy mi, mert én is beálltam közéjük, ha nem volt más dolgom, aztán úgy belelendültünk a játékba, hű, egyszer még az ablakot is bevertük a bigével. Na, munka után, amikor még a műhelyben sem akadt tennivaló, ez a kovácssegéd is át-átjött hozzánk játszani. Én olyan tizennyolc éves lehettem, ő meg már túl volt a katonaságon, s meglelt felnőtt létire, gondolom, nem azért állt le bigézni az iskolásfiúkkal, mert annyira unatkozott, hanem hogy velem találkozzasson. Jóvágású, derék fiatalember volt, moziba is el-elhívott, a Meteor mozi volt legközelebb, többnyire oda, én meg nem hagytam ám, hogy ő fizesse ki az én jegyemet is, legfeljebb úgy, hogy egyszer ő vette meg mind a kettőt, legközelebb meg én mind a kettőt. Vidéki fiú volt, már nem emlékszem rá, melyik faluba valósi, és karácsony után, amikor visszajött a látogatóból, adott egy jókora darabot az anyjasütötte kalácsból – igaz, én is meg-megkínáltam, ha mi süttünk valamit –, és nagyon invitált, hogy valamelyik hétvégén menjek el vele haza, még az útiköltségemet is állja, szeretne bemutatni az anyjának. Szimpatikus fiú volt szegény, de én csak halogattam a látogatást. Mindig közbejött valami egyéb, meg aztán az igazat megvallva a pajtáskodáson túl nemigen éreztem iránta semmi komolyat, úgyhogy végül a találkozásaink is félbemaradtak, főleg amikor Vargáékkal átköltöztünk az Ajtó utcai házba. Abban a kovácsműhelyben különben vidám volt a hangulat mindig, a mester folyton kiagyalt valami huncutságot. Ebben a keze alá játszottak a segédek is, bár néha elég durva vicceket csináltak. Leginkább környékbeli fuvarosok jártak oda lovat patkoltatni, így hát azokkal folyt a kölcsönös viccelődés. Valamelyik félnek mindig volt valami a rovásán, a másik meg csak leste az alkal-

mat, hogyan tudná törleszteni vagy megtorolni. Egyszer például jön az egyik fuvaros: »Új patkó kéne – azt mondja –, a régi már egészen elkopott.« – »Na, ez biztos jó lesz – vágja rá a kovács –, fogja csak meg!« – s a félig kész patkót ahogy az üllőről leveszi, azonmód odanyomja neki a markába a fogóval. Az megmarkolja, s már dobná is el ordítva, csakhogy a fekete, de még forró vas belesül a tenyerébe. Azok meg csak kacagnak rajta: »Mi az, tán nem akarja elengedni? Nincs még kifizetve, teszi le rögtön?« – »Hijnye, az isten így meg úgy magát! – káromkodik a fuvaros. – Ezt még megkeserüli!« Na, eltelik egy vagy két hét, egy darabig még emlegetik a patkómarkoltatást, aztán elfeledkeznek az egészről. Jön egyszer megint ugyanaz a fuvaros, beállít egy vederrel a kezeiben. A mester meg a segédei épp egy kocsitengelyt kovácsolnak az üllőn, rá se hederítenek. Az meg csendesen odasettenkedik, s egy óvatlan pillanatban elibéjük zúdíttja a vizet a vederből, majd kiforrázza szemüket a hirtelen felcsapó gőz, mire magukhoz térnek, a fuvarosnak se híre, se hamva. Hát ilyeneket csináltak egymással. Komoly harag azért nem volt sosem. Utóvégre is egymásra voltak utalva: kovács a fuvarosra, fuvaros a kovácsra. Régebben meg-megfordult a fejemben, vajon hogy s mint alakult volna az életem, ha ahhoz a kovácssegédhez megyek feleségül. De már jó ideje nem gondolok ilyesmire, most is csak a beszélgetés hozta elő ezeket a régi dolgokat. Másképp eszembe sem jutott volna.”

Annak idején, amikor Anyám ezt a csonkán maradt kis történetet nekem elmesélte, magam is eltűnődtem rajta: vajon mi lett volna, hogyan lett volna, ha az az ember –, akinek a nevét Anyám bár említette volt, rég elfelejtettem – az a kovács lett volna az apám? Bizonyára előbb-utóbb megszerezte volna a mesterlevelet, s ahogy az akkor tájt szokásban volt, engem odavett volna maga mellé a műhelybe inasnak, eleinte csak a nagy bőrfújtató kezelését bízta volna rám, később már egyéb munkákat is elleshettem volna tőle, a szakma tankönyvből megtanulhatatlan fogásait, együtt hevítenénk s vernénk a vasat éveken, évtizedeken át (akárcsak a jóval utóbb megismert Gyarmati Imre meg a fia Szóládon), együtt eszelnénk ki újabb meg újabb furfangokat a lópatkoltató fuvarosok s pipás parasztok bosszantására, idő haladtával – mint minden kovács – egy kissé bele is süketülnénk az örökös üllőcsengésbe, folytonos pörölyzuhogásba, ám nap mint nap kedvünk s örömmünk telne benne, ahogy a fehéren, vörösen, meggypirosan izzó vas szikrát hányva, de a mi akaratumk szerint alakul a kezünk alatt. Aztán belegondoltam: ha az a másik ember lett volna az apám, én sem volnék ugyanaz, aki vagyok. Legfeljebb csak úgy feliből-harmadából. S nem csupán az öröklődés élettani törvényei miatt: hisz hogy belőlem – annyira, amennyire – tanult, de legalábbis többnyire a fejével dolgozó ember válhatott, annak háttérében (mielőtt még a magam észére egyáltalán ráletem volna) elsődlegesen az én nincstelen, iskolázatlan Szüleim rám irányuló, bennem megtestesülő becsvágya munkálkodott: „Ha már – úgymond – a mi életünkől csak ennyi sikeredett, helyettünk legalább ez a gyerek vihesse többre.” Mesterségét kedvvel gyakorló iparos ember – kiváltképp ha legalább elfogadható szinten meg is tudott élni belőle – mindenkor szerette ugyanarra az útra szánni a fiát, amelyiken valaha ő maga is elindult. A tisztos szakma s egyben

a járt út remélt biztonságán túl ebben a törekvésben természetesen a szellemi örökség átadását célzó szülői szándék is fontos szerepet játszhatott. Nos, az én Szüleimnek az én életem kezdetén efféle átadni valójuk nem volt. Megélhetésük igencsak ingatag alapokon nyugodott, anyagi javak, kijárt út s tanult szakma helyett maradt a puszta két kezük, viszont – jöllehet kívülről, sőt egyelőre kirekesztétként – bele-belepillanthattak egy olyan életformába, életvitelbe, amelyhez első-sorban a tanulás révén vezet járható út. Akkori körülményeink közt esély nem volt rá, hogy ezt az utat bármelyikük is bejárhatja vagy akár elkezdheti (szinte bizonyosra vehető, hogy ilyesmi meg sem fordult a fejükben), így hát a számukra megvalósíthatatlant énreám áttestálva már világrajöttömkor eltökélték, hogy taníttatni, iskoláztatni fognak. Hosszú életükön végighúzó sok-sok nézeteltérésen, vissza-visszatérő összeütközéseken, csúf torzsalkodásokon túl és innen ebben az egyben közös volt az akaratuk eleitől fogva. Nem lett hát belőlem egy induló kovácsdinasztia második sarokköve. Persze meglehet, amúgy sem lett volna, ám ahhoz a pályához, amelyhez hasonlót (s itt a hasonló jelző a pályának nem kiemelkedő jelentőségére, csupán a megszokottól eltérő voltára utal), szóval aminőt – tudtommal – sem apai, sem anyai őseim egyike sem futott be (futás? ó, hány-szor csak vánszorgás!), ehhez a gének előre kifürkészhetetlen s kiszámíthatatlan találkozásán kívül annak a mélységnek a megélése és távlata is kellett, ahonnét engem Ők felfelé elindítottak.

Itt azonban még mindig nem tartunk, csak közeledünk.

„Azt még elmondom, hogy a nagyobbik Torma fiú egy időben megpróbált legyeskedni a maga módján körülöttem. Tisztában voltam vele, hogy esze ágában sincs elvenni feleségül, másféle szándékai lennének velem, sőt egyszer ő maga is kinyögte, hogy csak arra kellenék neki... szóval hogy legyen a szeretője. Nem ezekkel a szavakkal fejezte ki magát, eléggé zavarban is volt, de azért valahogy körülmagyarázta elég érthetően. Hát aztán én megmondtam neki kereken, hogy megértse, hogy ilyesmire én nem vállalkozok, ne is próbálkozzon, kár a fáradságért. Akkor egy kicsit magába szállt, csendben maradt. De egy idő múlva megint csak előjött vele, hogy így meg úgy, mennyire kellek neki, meg hogy nem fogom megbánni, ő majd gondoskodik rólam anyagilag, folyton ezt duruzsolgatta a fülembe, nem szó szerint a fülembe, csak úgy csendesen, hogy más ne hallja. Hagyjon nekem békét, mondom, tudok én magamról gondoskodni, semmi szükségem az ő gondoskodására. De ő újra meg újra előhozakodott az ajánlataival. Apád meg én ekkor már ismertük egymást, nagyon kellemetlen volt számomra a helyzet, úgy hogy végül nem volt más kiút, Vargánénak panasoltam el, próbáljon már, mondom, a lelkire beszélni, vagy valahogy véget vetni ennek a dolognak. Na, neki se kellett több, elővette a bátyját, alaposan leteremtette. »Mit akarsz te ettől az árva lánytól? – az mondja. – Nem szégyelled magad? Meg ne tudjam még egyszer, hogy körülötte sündörögsz, mert megbánod!« Nem voltam ott a leckéztetésnél, Vargané számolt be róla bosszankodva meg nevetve, hogy megszeppent, hogy meghunyászkodott előtte a bátyja. Attól fogva aztán nem próbálkozott többé, sokáig még a közelemben se mert jönni.”

Kamaszfiú voltam még, amikor életének ezeket az epizódjait Anyám elősorolta. Akkor tájt kerültek kezembe – sok egyéb közt – Móricz regényei s novellái is, s hogy hitelükhöz előttem nem fért, nem férhetett kétség, azt ezeknek az élethelyzeteket tömören bemutató történeteknek is méltán köszönhetem.

Anyám és Apám kapcsolata – bár természetesen ők is át kellett hogy éljék a szerelem idilli perceit, óráit s pillanatait, ideig-óráig pedig a szeretet békességes állapotot is – már kezdetben sem volt felhőtlennek nevezhető. Élő – még élő – tanúja lévén halálíg tartó házasságuk viharainak, meg-megújuló válságainak és viszontagságainak, többféle sarkalatos kérdésen is el kell töprengennem, törekedvén mindeközben a beleélés meg a távoltartás közti lehető egyensúly megtalálására és fenntartására. A dolog korántsem egyszerű és egyértelmű. Minthogy biológiailag kétségtelenül és letagadhatatlanul az ő folytatásuk vagyok, magamon s magamban hordozom – még ha más-más arányban is – mindkettőjük vonásait és tulajdonságait, ezek sorában pedig azokat a rejtett vagy nyilvánvaló, esetenként kirívó hibákat is, amelyek az öröklött hajlam vagy az önkéntelen utánzás, eltanulás révén tőlük erednek, s amelyek kellő önismeret birtokában bizton segíthetik, ám annak híján konokul akadályozhatják is egymáshoz való viszonyuk valóságáé, tárgyilagos megközelítését. A fentemlített válságoknak egyébként időről időre velük – elsősorban Anyámmal – együtt magam is megszenvedője voltam. Emiatti szorongásaim, megrázkódtatásaim emlékeit nincs szándékomban sem eltemetni, sem pedig elhallgatni. Ítélni azonban nem fogok, nem akarok: gyarló voltomban hogyan is lehetnék a Szüleim bírója! Mert lehetséges sőt természetes, hogy egy kisgyerek vagy egy forrongó, éretlen kamasz lelki sebei, érzelmi megpróbáltatásai szájalmat ébresztenek, én azonban nem óhajtanám azt az emberkezdeményt, hajdani magamat megsajnáltatni. Végére is az a homunculus idővel íróvá nőtte ki magát, íróféle pedig – ha valóban az – a legcudarabb élményeiből is művet tud kovácsolni, ha komolyan rászánja magát. (Attól persze még bele is pusztulhat közben, de ez már egy másik kérdés.) Társadalmi helyzetük, személyes sorsuk és jellemük kiszolgáltatottjaiként igazából én őket kettejüket tartom szánni valónak. Bizonyos mértékig külön-külön is, ám együtt mindenképp.

Hogy ebből a külön-külön mi módon is alakult ki az együtt, annak részleteit elég kevéssé ismerem. Apám sohasem beszélt nekem megismerkedésükről, én pedig ügyefogyott voltam hozzá, no meg átallottam is, hogy nyíltabb közlékenységre bírjam. Valahogy érezhető volt: nem szívesen nyilatkozik meg arról az időszakról. Egyéb elejtett történetek s főleg Anyám szavai nyomán utóbb nem volt nehéz rájönnöm: azokat az éveket-hónapokat Apám aligha sorolhatta élete csúcspontjai közé. Mint a megélhetés szintjét és biztonságát, mind pedig – hogy úgy mondjam – társadalmi státusát tekintve egyelőre ott küszködött s vesztegelt legalul. Ennél alábbra csak a valóban elesettek: a nincstelenek, beteg öregek, iszákos hajléktalanok s a koldusok legnyomorultabbjai szorultak. Ő azért sem öreg nem volt, sem beteg, sem magaelhagyó. A fiatalság, az egészség s az erő meg az akarat pedig felbecsülhetetlen értékű tőke volt akkor, ahogy ma is az. E tőkén kívül egybe nemigen lévén, váltakozva volt része röpke sikerekben és tartós kudarcokban.

Szükségmunka, ínségmunka, alkalmi munka, idénymunka adott éveken át sovány kenyeret a kezébe s ideiglenes szállást a feje fölé, meg-megszakítva a munkanélküliség hosszabb-rövidebb időszakával, amikor a felsorolt lehetőségek közül csupán kettőben: a szükségben meg az ínségben volt része. Tanulatlansága, tapasztalatlansága miatt nemegyszer került szorult helyzetbe, egyebek közt még az is megeseett vele, hogy egyik munkahelyén alattomban meglopták, kifosztották. Amikor Anyámmal összeismerkedtek, akkor egy ideje épp a Kossuth utcai temetőben töltött be afféle gondnoki munkakört. Feladata a terület tisztán tartása, az esetleges kártételek megelőzése, illetve megakadályozása, az oda nem való gyanús személyek eltávolítása volt, esetenként némi sírgondozás. Gyerekkoromban ide – akárcsak a többi régi temetőbe, például a Várad utcaiba, Hatvan utcaiba meg a Hadházi útiba – már nem temetkeztek, a város halottait a Nagyerdő délkeleti szegletében megnyílt Köztemető fogadta be. Tudtommal azonban már a harmincas évek közepén sem igen működött, így hát megerőltető munkával s túl sok elfoglaltsággal aligha járt ez az állás. Viszont állt még a temető szélén egy kis házikó – vagy inkább kunyhó – a szerszámok-egyebek számára, abban ő is meghúzhatta magát: így legalább nem volt gondja kvártélyra, azaz szállásra.

„Harmincötben ismerkedtem meg apáddal, úgy nyár vége vagy inkább ősz eleje felé. Ott dolgozott akkoriban a régi Kossuth utcai temetőben mint temetőcsész. Elég közel volt ez a Cegléd utcához, így hát megesett, hogy arrafelé adódott valami dolgom, azon a környéken. Na, ahogy egy ilyen alkalommal ott megyek a közelben, csak megszólít, rám köszönt. Már nem is tudom, mit mondott, de szépen, kedveskedve mondta. Attól fogva, ha arrafelé jártam, mindig váltottunk egy-két szót, aztán még többet is egymással. Láttam első perctől kezdve, hogy tetszek neki, ezt hamarosan meg is mondta. Elég jóképű fiatalember volt, ő is szőke, kékszemű, akkoriban kicsit sovány, de azért vállas, szóval megtetszetünk egymásnak, úgy hogy nem is tiltakoztam, amikor egy délután azt mondta: én elkísérem magát hazáig. Így kísérgetett engem egy darabig a Cegléd utcai iskola kapujáig, közben elbeszélgettünk erről-arról, én is elmondtam neki az életemet, ő is elsorolta a magáét, ő engem sajnált, hogy olyan korán árván maradtam, én meg őt sajnáltam, hogy apa nélkül kellett felnőnie, meg hogy nem talált megélhetést a falujában, igaz, itt se nagyon találódik, hol erre, hol arra hányódott, egy idegi volt neki munkája, aztán megint csak a semmi, nekem legalább biztos helyem van egyelőre Vargáéknál, szóval nem volt neki se könnyű. Közben Vargáék elköltöztek az Ajtó utcai házba, így még hosszabban kísérgetett, mert az megszibbre esett a temetőtől, igaz, hogy hamarosan időt is többet szánhatott rá, mert megszűnt a temetőcsészi állása, egy ideig azt se tudtam, merre lakik, vagyis hol húzza meg magát. Napokig nem láttam színét se, egyszer csak beállít nyüzöztan, soványan, »felőled – azt mondja – éhen is halhatnék«, akkor már nem magázódtunk, én meg csak néztem rá meglepődve, mire fel ez a szemrehányás, gondoltam magamban, mert egy kicsit meglepődtem ezen a hangon, de láttam, hogy nagyon kivan, nem szóltam hát érte, megettettem, megittattam, ugyan éhen ne haljon már miattam, ő se szólt semmit, szent volt köztünk a béke. Közben én Vargáéknál

szépen, lassacskán berendezkedtem, ideadták az udvari pincét, volt már bútorom is: egy asztal, négy szék, ágy, szekrény meg egy stelázi meg persze edények, ruhák meg ágybeli, hát ott rendszeresen meglátogatott, sokat el-elidőzött nálam, ha az ideje megengedte. Terveztük, hogy lesz, mint lesz, ha összekerülünk, bár ebbe neki nem sok szava volt, mert hol el tudott helyezkedni, hol meg nem, és ez a nagy bizonytalanság meg is maradt, el is tartott mindaddig, amíg egyszer meg nem kereste Kupinszky tanácsnok urat, aki annak idején mint tiszt felettese volt a katonaságnál, és megkedvelte, és amikor apád hozzá folyamodott segítségért, hogy szerezzen neki valami állást, hát segített is rajta, de odáig még hosszú nóta volt hátra. Egyelőre csak nekem volt biztos megélhetésem meg némi kis ingóságom, amit évek alatt gyűjtögettem össze, neki a zsebkésén, a borotválkozó készletén meg a rajta levőn kívül jóformán semmi, mindene, ami volt belefért a katonaládájába. De hát nem kértem én számon rajta soha ilyesmit, úgy szerettem, ahogy van, tudtam, hogy nem azért tengődik folyton állás nélkül, mert nem szeret vagy nem akar dolgozni, ezen a téren igyekvő meg lelkiismeretes volt ő mindig, akkor is meg később is. Csak hát akkoriban másféle világ volt, mint most. Manapság mindenki találhat munkát magának, ha nagyon akar, de abban az időben más volt a helyzet, bizony még a diplomások közt is akadt nem egy, aki nem jutott munkához, hiába volt meg a végzettsége. Neki meg se elég iskolája, se pedig szakképzettsége nem volt. Közben azért, hiszen fiatalok voltunk, csak terveztünk meg reménykedtünk, hátha jobbra fordul. Úgy látszott akkor, hogy ő is szeret, és hát ebből lett a probléma: mert addig-addig unszolt meg hízelgett meg rimánkodott, hogy ő nem bírja ki tovább, meg hogy már bele is fog betegedni, addig-addig, hogy végül engedtem neki. Nagyon tájékozatlan voltam én ilyen dolgokban, de nemcsak én, más is, akkoriban nem volt még akkora felvilágosítás ezen a téren, mint manapság – amit melleleg néha már túlzásba is visznek –, egyszóval buta voltam nagyon ilyen szempontból. De azért persze sejtettem, hogy baj lesz belőle előbb-utóbb, és úgy is lett, mert valamikor februárban kezdtem olyan furcsán érezni magamat. Nem mertem szólni Vargánénak, keresztanyádmhoz mentem el, hogy megmondjam neki, meg hogy tanácsot kérjek tőle. Na, ő végighallgat, szemügyre vesz. »Te bizony, húgom állapotos vagy – azt mondja. – Eridj el mielőbb orvoshoz.« El is mentem még másnap, az megvizsgált, úgymint igazat mondott a néném. Hát szóval így történt a dolog. Az első adandó alkalommal apádnak is tudtára adtam az állapotomat. Kíváncsi voltam rá, vajon mit fog szólni, de nemigen szólt az semmit, csak nagyon elkomolyodott, lerítt róla, hogy meg van szeppenve, nem tudja, mitévő legyen. Jó ideig el is maradt, nem jött felém se, amikor meg előkerítettem, bejelentette, hogy munka után kell járkálnia, de a tervezetések elől kitért, az esküvőt se hozta szóba, s attól fogva alig-alig jött el hozzám. Nekem egyáltalán az eszembe se jutott olyasmi, hogy esetleg nem tartom meg a gyereket, vagyis téged, fiam, de ahhoz mindenáron ragaszkodtam, hogy apa kell neki, nem nőhet fel apa nélkül, hogy aztán csúfolják, meg ilyesmi. Közben ahogy telt-múlt az idő, kezdett már látszani is rajtam, nem lehetett tovább titkolni az állapotomat. Bevallottam Vargánénak is, mert meg

akartam előzni, nehogy ő tegye szóvá. Nem nagyon volt meglepődve. »Látom én Marcsám – azt mondja –, ha nem mondod is. Egy kicsit bizony elhamarkodtátok. De nem nagy tragédia, mással is megesett már ilyesmi. Ne bánkódj emiatt, miránk számíthatsz. Remélem, Feri is kitart melletted.« Jólesett, hogy ezeket mondta. Nagyon rendes volt hozzám, és állta is a szavát, mindig segített, amiben tudott, ha szükség volt rá.”

Az esküvőre, helyesebben szólva a házasságkötésre végül is 1936 júniusában, nyár kezdetén került sor, amidőn rendes körülmények között s évezredes szokás szerint nem menyegzőre, hanem aratásra kell készülődni. (Már annak, akinek van aratnivalója.) Egyébként pedig Anyám várandós állapotának félidejekor, lakodalom, vendégség s minden különösebb ceremónia mellőzésével. És persze: fátyol, fehér ruha meg mirtuszkoszorú nélkül.

Valamikor réges-rég – van már vagy hatvan éve – kezembe került egyszer a születési anyakönyvi kivonatomban. Nézem, böngészem a vágott hegyű tollal beírt, dőlt betűs személyi adatokat, szemem megakad az Apám neve mellett feltüntetett foglalkozáson. „Csakugyan szobainas volt akkor idesapám?” – tudakolom kételkedve Anyámtól. „Fenét volt ő szobainas, kisfiam – felelte –, csak az volt beírva a munkakönyvibe.” – „Hát akkor mi volt?” – „Hogy mi volt? Hát mosogatólegény volt a Bikában, ott sikerült épp munkához jutnia.” Nekem ez sem tetszett jobban, mint a másik, csakhogy már akkor is tisztában voltam vele, hogy a tényeket megváltoztatni nem, legfeljebb elhallgatni vagy elhazudni lehet. De vajon érdemes-e?

Hát nagyjából efféle előzmények után jöttem én világra 1936. november harmadikán hajnali fél háromkor Debrecenben, a Demke szülőotthonban.

Személyes emlékeim a születésem körüli időszakról természetesen nem maradtak. Anyám azonban utóbb beszámolt róla, hogy a Demkében a novemberi hideg ellenére sem indult még meg a fűtés, így aztán már a legelső nap sikerült alaposan megfáznom. Hogy lázam volt-e, vagy sem, azt nem tudom, de köhögtem kegyetlenül, s miután a felköhögött hurutos váladék a belégzés során visszajutott a légcsövembe, kis híján fulladás vetett véget alig megkezdett földi pályafutásomnak. Anyám, aki válsághelyzetekben, emlékszem, később is gyakran esett pánikba, hirtelenjében nem tudta, mihez is fogjon egy elkékülten fuldokló újszülöttel, végül – mi mást tehetett volna – ágyából nagynehezen feltápáskodva az ajtóhoz vándorzogott, s kétségbeesetten kiáltozni kezdett segítség után. A nyomban megjelenő orvos aztán sebtiben kikapott a pólyából, majd megragadta a két lábamat s fejfelé lefelé lógatva a fenekemre mért csapásokkal segített hozzá, hogy keservesen bár, de kiköhögjem mindazt, ami nem a gégébe való. Közben kék színről lassacskán visszaváltoztam pirosra, s várva várt éles sírásom jelezte: egyelőre minden rendben, készen állok a további megpróbáltatásokra.

(Folytatása következik)